

DOI 10.26886/2520-7474.5(25)2017.6

UDC 37 (09)

**ETHNOGRAPHIC STUDIES OF FOLK PEDAGOGY OF THE EASTERN
SLAVS (XIX - XX CENTURIES)**

PhD in Pedagogical Sciences, T. V. Okolnycha

Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University,
Ukraine, Kropyvnytskyi

The publication reveals the problem of the development of Ukrainian ethnographic researches of the 19th–20th centuries that dealt with the study of peculiarities of pedagogy from a factual point of view. The author comes to a conclusion, that the value of ethnographic sources is decreasing with the approximation to the present. The most important are records, made in the pre-reform Russian empire (until 1861) of the 19th century, were noted with an increased interest in the study of the ethnography of childhood, an intensification of interest in folk culture, folk pedagogy. Considerable ethnographic sources for studying the education of children of Eastern Slavs were the study of ethnographers of the 20th century. At that time, accumulation of a large array of ethnographic factual material, its systematization, comprehension and analysis took place.

Key words: folk pedagogy, folk culture, Ukrainian ethnography, folk mode of life.

кандидат педагогічних наук, Окольніча Т. В. Етнографічні дослідження народної педагогіки східних слов'ян (XIX - XX століття)/ Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

В публікації розкривається проблема розвитку українських етнографічних досліджень XIX - XX століття, що стосувалися вивчення особливостей педагогіки з фактологічного погляду. Автор

приходить до висновку, що цінність етнографічних джерел зменшується із наближенням до сучасності. Найвагомими є записи, зроблені в дореформеній Російській імперії (до 1861 р.) XIX століття відзначалось підвищеним інтересом до вивчення етнографії дитинства, спостерігалась активізація інтересу до народної культури, народної педагогіки. Вагомими етнографічними джерелами для дослідження виховання дітей східних слов'ян стали дослідження етнографів XX століття. В цей час відбувалось накопичення великого масиву етнографічного фактичного матеріалу, його систематизація, осмислення та аналіз.

Ключові слова: народна педагогіка, народна культура, українська етнографія, народний побут.

Сьогодні дедалі більшу увагу вчених привертає вивчення минулого людини, її повсякденного життя. Необхідність і потреба знати своє минуле є органічною властивістю людського суспільства. Самопізнання суспільства досягається спільними зусиллями всіх наук, і насамперед суспільних, до яких належить й історія педагогіки. Одне із завдань історико-педагогічної науки полягає в тому, щоб зробити об'єктивно значущий досвід минулого надбанням сучасності. За допомогою вивчення досліджень етнографів XIX – XX століття можливо реконструювати, хоча б у загальних рисах, картину світу дітей східних слов'ян.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що виховання дітей східних слов'ян у рецепції етнографів XIX – XX століття є малодослідженою історико-педагогічною проблемою. Зокрема, у дисертаційних роботах Т. Мацейків (1988) [26], І. Щербак (2004) [35], що стосуються вивчення народної педагогіки, досліджувались матеріали етнографії та фольклору.

В історико-педагогічних дослідженнях російського вченого Г. Корнетова на основі етнографічних, історичних досліджень розглядається, зокрема, історія виховання дітей на етапі розпаду первісності й зародження державності [20], але спеціального дослідження, що стосувалося б вивчення особливостей виховання дітей східних слов'ян на основі етнографічних матеріалів XIX – XX століття не має. Тому **метою** статті є аналіз розвитку етнографічних досліджень XIX – XX століття, що стосувалися вивчення особливостей виховання дітей східних слов'ян.

Етнографічні дослідження відіграють важливу роль для вивчення особливостей життєдіяльності дітей наших пращурів, адже будь-яке цілісне описання способу життя народу принципово неможливе без урахування його сімейно-побутових інституцій, способів виховання дітей. В етнографічних дослідженнях є досить матеріалів, що стосуються дослідження особливостей виховання дитини, а саме: описання різноманітних обрядів, пов'язаних з народженням і життям дітей, описання одягу, дитячих меблів, умов проживання, ігор, іграшок, участі дітей у громадському житті общини, вихователів дітей.

Цінність етнографічних джерел зменшується із наближенням до сучасності. Найвагомішими є записи, зроблені в дореформеній Російській імперії (до 1861 р.), оскільки саме вони містять найбільш архаїчні форми. Пояснюється це низьким рівнем міграції сільського населення через кріпосне право. XIX – початок XX сторіччя відзначається підвищеним інтересом до вивчення різнобічних аспектів традиційного життя українського народу, в тому числі і до етнографії дитинства.

В 20 - х роках XIX століття спостерігалась активізація інтересу до народної культури, народної педагогіки. Велику увагу етнографи

починають приділяти вивченню побуту та декоративно-ужитковому мистецтву наших пращурів.

В розвідках етнографів першої половини XIX століття зустрічаються описи методів і засобів виховання дітей, характеру їхніх взаємин з дорослими та між собою, типів обрядів переходу з однієї вікової стадії в іншу. Важливе значення для активізації інтересу до народної культури, яка є джерелом вивчення народно-педагогічних поглядів наших пращурів, мала праця видатного слов'янського народознавця Зоріана Доленги-Ходаковського, зокрема публікація трактату «Про дохристиянську Слов'янщину» (1818). Саме в цій праці Доленга-Ходаковський закликав дослідників збирати і вивчати пам'ятки «з-під сільської стріхи» [12, с.121].

Пізніше, у 1834 р., М. Максимович закликав до збирання матеріалів з української міфології, дослідження звичаїв та обрядів, усної народної творчості. Дослідник опублікував етнографічні збірки: «Малороссийские песни»(1827), «Украинские народные песни» (1834), «Сборник украинских песен» (1849). Він є автором спеціального етнографічного дослідження, присвяченого традиційно-обрядовій культурі українців, а саме народному календарю – «Дни и месяцы украинского селянина» (1856) [25].

У 20-30-х роках складаються три основні осередки науково-літературного руху в Україні – у Харкові, Києві та Львові. З ними великою мірою пов'язаний і розвиток етнографічного вивчення народної педагогіки українців.

Харківський університет став центром збирання і дослідження зразків матеріальної і духовної культури українців. Професор Гліб Успенський видав цінну працю «Опыт повествования о древностях русских» (1811-1812рр.) і висунув питання перед університетською

радою про необхідність збирання місцевих етнографічних матеріалів, написавши при цьому спеціальні поради [13, с.25].

У харківському гуртку «Любителів української народності» розгорнув діяльність Ізмаїл Срезневський. Тут він написав історико-етнографічні та фольклористичні праці, які стали основою для вивчення народно-педагогічних поглядів наших пращурів [12, с.125].

В Києві інтерес до української етнографії розвивався завдяки відкриттю університету (1834) і діяльності його першого ректора М. Максимовича. Важлива роль у цьому питанні також належить «Тимчасовому комітету для пошуків старожитностей у м. Києві» (1835). Українознавче спрямування досліджень київського осередку вчених посилилося з участю в ньому М. Костомарова, П. Куліша, О. Марковича [13, с.250]

Відсутність української періодики і труднощі з виданням українських книжок стали причиною того, що більшість праць з першої половини XIX століття, з яких дізнаємося про народні традиції виховання, залишалася в рукописах або публікувалися польською, чеською, німецькою мовами.

Помітний внесок у збирання й дослідження зразків традиційно-побутової культури Поділля, зробили місцеві дослідники Мефодій Рябий та Настя Присяжнюк.

Мефодій Рябий – етнограф, фольклорист, краєзнавець. З 20-х років захопився краєзнавством, з 1926 року інтенсивно почав займатися етнографією. Налагодив зв'язки з науковими установами Києва і Вінниці. Впродовж 1926 – 1932 років зібрав і надіслав до ЕК 240 записів народних пісень, 450 прислів'їв та приказок, відомості про народний календар, описав побут селян с. Кукавки від народження до смерті [33, арк. 2].

У 20-х р. досліджувати елементи народної педагогіки українців почала Настя Присяжнюк. Згодом налагодила зв'язок з Етнографічною Комісією і Кабінетом музичної етнографії ВУАН та безпосередньо з відомим ученим К. Квіткою. Вона записала погребещенське весілля з усіма обрядами і піснями та 150 ліричних пісень з мелодіями [33, арк. 3].

В цей час з'являються роботи більш узагальнюючого характеру. Різноманітні факти, що стосуються виховання дітей висвітлюються в контексті записів обрядів життєвого та календарного циклів, уявлень, звичаїв та вірувань окремих етнографічних груп чи регіонів. До таких належать праці М. Маркевича, П. Чубинського, В. Шухевича [34; 19, с. 98]. Передовсім, вони фіксують родильний та хрестильний обряд, подають фрагментарні дані про поховання дітей, пов'язані з цим уявленням та віруванням, дитячі ігри та забави. Цінними є роботи «Русские простонародные праздники и суеверные обряды» І. Снегірьова (1837–1839) [30], «Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым» (1839) [29].

У 40-50 - х рр. ХІХ століття значно зростає увага до проблем народної педагогіки. Науковий інтерес викликає спроба Є. А. Покровського в етнографічному та педагогічному плані проаналізувати дитячі ігри та їх роль у фізичному вихованні [19, с. 84]. В світ виходять праці «Быт русского народа» О. Терещенка (1847–1848) [32], «Песни собранные П. В. Киреевским» (1868–1874) [27].

Та уже з кінця 50-х рр. ХІХ століття відзначається спад в опублікуванні етнографічних робіт, та й ті мали «не дослідницький, а емпірично-інформативний характер» [19, с.325]. Проте триває процес накопичення первинних фольклорно-етнографічних матеріалів.

Активізація роботи з етнографічного вивчення особливостей народного виховання припадає на 60-ті рр. ХІХ століття, можна

говорити про те, що розширюється уявлення про предмет етнографічних досліджень, а коло наукових зацікавлень не обмежується лише фольклором, а включає етнімію, народний календар, світогляд, промисли, народне харчування. Так, у 1860 р. посмертно виходить наукова праця М. Маркевича (1804–1860) «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян», у якій, використовуючи річний календар, автор описав: 1) народні звичаї та обряди, різноманітні вірування; питання народної медицини: охарактеризував хвороби, навів тексти заговорянь та використання трав під час магічних дій; народні страви [19, с.125]. Це одне з перших досліджень, де подано загальну картину традиційно-побутової культури українців, яка мала безпосередній вплив на виховання дітей наших пращурів.

В цей час більша частина записів етнографів була опублікована. Проте бракувало докладного аналізу віднайденого матеріалу та формування цілісного уявлення про світ дитини на різних етапах її дорослішання.

У 60-х рр. XIX століття актуалізується вивчення світоглядних вірувань та уявлень українців. У 1860–1861 рр. виходить збірка М. Закревського у трьох книгах. У цій праці М. Закревський спробував зібрати й систематизувати розкиданий опублікований етнографічний матеріал із видань Г. Ількевича, І. Левицького, М. Максимовича, А. Метлинського та інших і поповнити його власним. [19, с.258]. Як бачимо, етнографічні дослідження, які торкались вивчення особливостей виховання українців виходять на якісно новий науковий рівень.

В 1873-1876 рр. у Києві діяв Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Його головою було обрано Гр. Галагана, але фактичним його організатором і керівником став видатний український

етнограф Павло Чубинський (1839-1884). У 1869-1870 рр. П. Чубинський провів три експедиції в Україні. Джерельні матеріали і дослідження експедиції стали основою фундаментальної праці «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1872-1878), в яких записано понад 4 тис. пісень, казок, описів весіль, записів про народний побут, звичаєве право [12, с.58].

80-90 роки XIX століття – період чи не найінтенсивнішого і продуктивного вивчення народної педагогіки наших пращурів. Наукове товариство ім. Т. Шевченка згуртувало плеяду видатних українських вчених на чолі з Іваном Франком (1856-1916), Михайлом Грушевським (1866-1934), Володимиром Гнатюком (1871-1928) і Федором Вовком (1847-1918). Спроба наукового осмислення та інтерпретації окремих фактів та явищ у ділянці дитинознавства була зроблена в працях українського етнографа і фольклориста М. Сумцова. Значний науковий інтерес в цьому аспекті становить публікація «О славянских народных воззрениях на новорожденного ребенка» [31].

В 1890 р. вперше дослідники Д. Булгаковский та Г. Пинчук звертають увагу на приказки, пісні, загадки, обряди, виокремлюючи їх виховне значення. Деякі фрагментарні дані, що стосуються життєдіяльності дитини, зустрічаємо у записах Ф. Колесси та І. Франка [12, с.14].

Чимало нового матеріалу стосовно особливостей дитячої субкультури містить праця В. Ястребова (1894) «Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губерний». У розділі «Суевєрия и обряды» описані фрагменти дитячого побуту: приготування і вживання рослин в їжу з відповідними примовками; прикраси та іграшки з кульбаби, шипшини, кураю, очерету, які діти собі майструють, дитячі ігри, різні за характером - наслідувальні (весілля, похорон), ігри-жарти,

розраховані на необізнаність чи легковірність товариша, ігри традиційні з певними правилами чи усталеним змістом. [12, с.144].

Чималий внесок у збирання етнографічних матеріалів зробив інспектор народних шкіл П. Іванов. Одна з його збірок – «Игры крестьянских детей в Купянском уезде», яка й досі лишається найбагатшим зібранням українських дитячих ігор, містила 94 зразки лише з одного повіту Харківської губернії. [12, с.94].

Важливою віхою в аспекті висвітлення життєдіяльності дитини і дитинства в традиційній культурі українців була ґрунтовна праця Марка Грушевського «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» [14]. Незважаючи на локальний характер опублікованих записів (с. Суботів та деякі інші села Чигиринського повіту), вона становить значний науковий інтерес як у плані охоплення широкого кола питань (від вагітності до підліткового віку).

Народні уявлення про статеву зрілість, вагітність та заборони для вагітної жінки, перебіг пологів та звичаї, що супроводжують їх, хрестини, вивід породіллі, колискові пісні та забавлянки, дитяча лексика, одяг тощо зафіксовані А. Онищуком на Гуцульщині [17, с. 68]. Обряди та звичаї, що стосуються вагітності, родин та хрестин, колискові пісні, дитячі пісні та ігри були зібрані В.Кравченком на Волинському та Житомирському Поліссі [28,с. 48].

Фактаж про звичаї та особливості поховального обряду дітей (записи з різних етнорегіонів України) був зібраний та упорядкований В. Гнатюком у контексті поховальних ритуалів українців загалом, а поховальні голосіння – І.Свенціцьким [19, с.179]. Критичний аналіз студій про український поховальний обряд подав З.Кузеля, заакцентувавши і на тих дослідженнях, що висвітлювали поховальний обряд дитини [27]

Вагомими етнографічними джерелами для дослідження виховання дітей східних слов'ян стали дослідження вчених етнографів ХХ століття. Накопичення великого масиву етнографічного фактичного матеріалу, зібраного дослідниками української народної культури на початок ХХ століття вимагало від вчених його систематизації, осмислення та аналізу в світлі тогочасних наукових концепцій.

Найсуттєвішим узагальненим дослідженням стала праця Д. Зеленіна «Востоchnославянская этнография», написана у 1927 р. [17]

Часткове вирішення назрілих завдань в галузі дитинознавства в етнографічному аспекті було реалізовано Н. Заглагою, науковим працівником відділу етнології Музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Польовий матеріал з дитячого побуту, зібраний методом стаціонарного дослідження в с. Старосілля (Жукинський повіт Остерської волості Чернігівської губ.), ліг в основу спеціальної монографії [16]. У «Вступних заувагах» до монографії Н.Заглагода робить спробу вікової класифікації громади, поділяючи її на п'ять верстов: діти, хлопці й дівчата (підлітки), парубки й дівки (молодь), дядьки й старі (або діди). Таким чином, Н. Заглагода під своєрідним науковим кутом зору тогочасної етнографічної науки, вперше звернулася до тих явищ дитячого побуту, який ми сьогодні називаємо «дитячою субкультурою» та заакцентувала на необхідності вивчення вікових верств традиційної громади.

Джерелами для вивчення обрядових дій за участі дітей, особливостей поведінки дітей у будні і свята, залучення дітей до праці, народних методів лікування дітей стали етнографічні праці Б. Романова (1966) [28], М. Гайдай (1972) [11], Ю. Бромлея (1976) [10], В. Бєлова (1982) [4], Т. Бернштам (1985; 1988) [7], А. Байбуріна (1990) [1; 2], З. Болтарович (1990) [9], В. Балущка (1993, 1995) [3] та ін.

Етнографічні дослідження ХХ століття стали джерелом і у вивченні питань розвитку шлюбних стосунків у давніх слов'ян. Зокрема, це праці М. Косвена «Очерки истории первобытной культуры» (1957) [21], «Семейная община и патронимия» (1963) [22], «Кто такой крестный отец» (1963) [23].

З етнографічного погляду розглянуто історію житла у східних слов'ян у дослідженнях Є. Бломквіста «Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения)» (1956) [8] та А. Байбурина «Жилище в обрядах и представлениях восточных славян» (1983) [1].

Отже, етнографічні записи ХІХ –ХХ століття розкривають різноманітні обряди, одяг, дитячі меблі, умови проживання, ігри, іграшки, участь дітей у громадському житті общини, що є основою для вивчення специфіки виховання дітей наших пращурів.

Література:

- 1. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А. К. Байбурин. – Л.: Наука, 1983. – 188 с.*
- 2. Байбурин А. К. У истоков этикета. Этнографические очерки / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Л.: Наука, 1990. – 167 с.*
- 3. Балужок В. Г. Инициации древних славян (попытка реконструкции) / В. Г. Балужок // Этнографическое обозрение. – 1993. – № 4. – С. 57–66.*
- 4. Белов В. И. Лад: Очерки о народной эстетике / В. И. Белов. – М.: Молодая гвардия, 1982. – 293 с.*
- 5. Беяшевский Н. Несколько слов переживаний в области внешней культуры / Н. Беяшевский // Киевская Старина, 1892. – т.37. – № 4. – С. 105–111.*

6. Беньковский И. Поверья и обрядности родин и крестин / И. Беньковский // Киевская старина. – 1904. – Т. 87. – № 10. – Отд. 2. – С. 1–3.
7. Бернштам Т. А. Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде (XIX – начало XX в.) / Т. А. Бернштам // Этнические стереотипы поведения / Под ред. А. К. Байбурина. – Л.: Наука, 1985. – С. 120–153.
8. Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е. Э. Бломквист // Восточнославянский этнографический сборник. Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в. – М.: АН СССР, 1956. – С. 3–458.
9. Болтарович З. Є. Народна медицина українців / З. Є. Болтарович. – К.: Наукова думка, 1990. – 231 с.
10. Бромлей Ю. В. Народная медицина как предмет этнографических исследований / Ю. В. Бромлей, А. А. Воронов // Советская этнография. – 1976. – № 5. – С. 3–18.
11. Гайдай М. М. Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян (проблема добра і зла) / М. М. Гайдай. – К.: Наук. думка, 1972. – 198 с.
12. Горленко В. Історія української етнографії (XII–XIX ст.). – К., 2005. – 304с.
13. Горленко В. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків. – К., 1964. – 325с.
14. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях / Марко Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с. (Перше видання – 1906 р.)
15. Демографический энциклопедический словарь / Гл. ред. Д. И. Валентей. – М.: «Советская энциклопедия», 1985. – 607 с.

16. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля / Ніна Заглада. – К.: Всеукраїнська Академія Наук. Музей антропології та етнології ім. Хведіра Вовка, 1929. – 180 с.
17. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. Пер. с нем. К. Д. Цивиной. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
18. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1874. – 279с.
19. Курко А. Этнографический взгляд / А. Курко. – М., Вестник Имп.РГО, 1857.– Т.20.– 456с.
20. Корнетов Г. Б. Теория истории педагогики / Г. Б. Корнетов. – М.: АСОУ, 2013. – 460 с.
21. Косвен М. О. Очерки истории первобытной культуры / М. О. Косвен. – М.: АН СССР, 1957. – 240 с.
22. Косвен М. О. Семейная община и патронимия / М. О. Косвен. – М.: АН СССР, 1963. – 219 с.
23. Косвен М. О. Кто такой крестный отец / М. О. Косвен // Советская этнография. – 1963. – № 3. – С. 95–107.
24. Кузеля З. Пам'яті Хведора Вовка / З.Кузеля – Зальцведель, 1918.
25. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. / Михайло Максимович. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
26. Мацейкив Т. И. Народные традиции трудового воспитания подрастающего поколения и их использование в современных условиях (на материалах Украины): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Татьяна Ивановна Мацейкив. – К., 1988. – 23 с.
27. Песни собранные П. В. Киреевским. Изданы Обществом Любителей Российской Словесности при Императорском Московском Университете / Под ред. действительных членов Общества академика В. Ф. Миллера и проф. М. Н. Сперанского. – Выпуск I. (Песни обрядовые). – М.: Печатня А. И. Снегиревой, 1911. – 355 с.

28. Романов Б. А. Люди и нравы древней Руси. Историко-бытовые очерки XI–XIII вв. / Б. А. Романов. – М.–Л.: Наука, 1966. – 375 с.
29. Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым: Сборник / Вступ. статья, подгот. текста В. Аникина. – М.: Художественная литература, 1989. – 398 с. (Печатается по изданию изд. А. С. Суворина, 1885.)
30. Снегирев И. М. Русские простонародные праздники и суеверные обряды: в 2 ч. / И. М. Снегирев. – Ч. I. – М.: Советская Россия, 1990. – 160 с.
31. Сумцов Н.Ф. Культурное переживание / Н.Ф. Сумцов. – К., 1890. – 403с.
32. Терещенко А. В. Быт русского народа / А. В. Терещенко. – М.: Русская книга, 1999 (Переиздание: т. I–IV. – М., 1847–1848).
33. Українське весілля в с. Погребище Вінницької обл. 1900 – 1960 рр. в записах Н.А. Присяжнюк та М.Рябого // ДАВО – Ф.Р 5105. – Оп.1. – Спр.46. – Арк. 2-3.
34. Чубинський П. П. Мудрість віків: (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): у 2 кн. / П. П. Чубинський. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 2. – 224 с.
35. Щербак І. М. Діти в обрядах та віруваннях українців ХІХ – початку ХХ ст. (статевозіковий аспект традиційної культури): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / Інна Михайлівна Щербак; НАН України. – К., 2004. – 19 с.

References:

1. Bayburin A. K. Zhilishche v obryadakh i predstavleniyakh vostochnykh slavyan / A. K. Bayburin. – L.: Nauka, 1983. – 188 s.
2. Bayburin A. K. U istokov etiketa. Etnograficheskie ocherki / A. K. Bayburin, A. L. Toporkov. – L.: Nauka, 1990. – 167 s.

3. Balushok V. G. *Iniatsii drevnikh slavyan (popytka rekonstruktsii)* / V. G. Balushok // *Etnograficheskoe obozrenie*. – 1993. – № 4. – S. 57–66.
4. Belov V. I. *Lad: Ocherki o narodnoy estetike* / V. I. Belov. – M.: Molodaya gvardiya, 1982. – 293 s.
5. Belyashevskiy N. *Neskolko slov perezhivaniy v oblasti vneshney kultury* / N. Belyashevskiy // *Kievskaya Starina*, 1892. – t.37. – № 4. – S. 105–111.
6. Benkovskiy I. *Poverya i obryadnosti rodin i krestin* / I. Benkovskiy // *Kievskaya starina*. – 1904. – T. 87. – № 10. – Otd. 2. – S. 1–3.
7. Bernshtam T. A. *Budni i prazdniki: povedenie vzroslykh v russkoy krestyanskoj srede (XIX – nachalo XX v.)* / T. A. Bernshtam // *Etnicheskie stereotipy povedeniya* / Pod red. A. K. Bayburina. – L.: Nauka, 1985. – S. 120–153.
8. Blomkvist Ye. E. *Krestyanskie postroyki russkikh, ukraintsev i belorusov (poseleniya, zhilishcha i khozyaystvennyye stroeniya)* / Ye. E. Blomkvist // *Vostochnoslavyanskiy etnograficheskiy sbornik. Ocherki narodnoy materialnoy kultury russkikh, ukraintsev i belorusov v XIX – nachale XX v.* – M.: AN SSSR, 1956. – S. 3–458.
9. Boltarovych Z. Ye. *Narodna medytsyna ukraintsiv* / Z. Ye. Boltarovych. – K.: Naukova dumka, 1990. – 231 s.
10. Bromley Yu. V. *Narodnaya meditsina kak predmet etnograficheskikh issledovaniy* / Yu. V. Bromley, A. A. Voronov // *Sovetskaya etnografiya*. – 1976. – № 5. – S. 3–18.
11. Haidai M. M. *Narodna etyka u folklori skhidnykh i zakhidnykh sloviaan (problema dobra i zla)* / M. M. Haidai. – K.: Nauk. dumka, 1972. – 198 s.
12. Horlenko V. *Istoriia ukrainskoi etnohrafii (XII–XIX st.)*. – K., 2005. – 304s.
13. Horlenko V. *Narysy z istorii ukrainskoi etnohrafii ta rosiisko-ukrainskykh etnohrafichnykh zviazkiv*. – K., 1964. – 325s.

14. *Hrushevskiy M. Dytyna u zvychaiakh i viruvanniakh / Marko Hrushevskiy. – K.: Lybid, 2006. – 256 s. (Pershe vydannia – 1906 r.)*
15. *Demograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar / Gl. red. D. I. Valentey. – M.: «Sovetskaya entsiklopediya», 1985. – 607 s.*
16. *Zahlada N. Pobut selianskoi dytyny. Materialy do monohrafii s. Starosillia / Nina Zahlada. – K.: Vseukrainska Akademia Nauk. Muzei antropologii ta etnologii im. Khvedira Vovka, 1929. – 180 s.*
17. *Zelenin D. K. Vostochnoslavyanskaya etnografiya / D. K. Zelenin. Per. s nem. K. D. Tsivinoy. – M.: Nauka, 1991. – 511 s.*
18. *Istoricheskie pesni malorussskogo naroda s obyasneniyami Vl. Antonovicha i M. Dragomanova. – K., 1874. – 279s.*
19. *Kirko A. Etnograficheskiy vzglyad / A.Kirko. – M., Vestnik Imp.RGO,1857.– T.20.– 456s.*
20. *Kornetov G. B. Teoriya istorii pedagogiki / G. B. Kornetov. – M.: ASOU, 2013. – 460 s.*
21. *Kosven M. O. Ocherki istorii pervobytnoy kultury / M. O. Kosven. – M.: AN SSSR, 1957. – 240 s.*
22. *Kosven M. O. Semeynaya obshchina i patronimiya / M. O. Kosven. – M.: AN SSSR, 1963. – 219 s.*
23. *Kosven M. O. Kto takoy krestnyy otets / M. O. Kosven // Sovetskaya etnografiya. – 1963. – № 3. – S. 95–107.*
24. *Kuzelia Z. Pamiati Khvedora Vovka / Z.Kuzelia – Zaltsvedel, 1918.*
25. *Maksymovych M. Dni ta misiatsi ukrainskoho selianyna: per. z ros. / Mykhailo Maksymovych. – K.: Oberehy, 2002. – 189 s.*
26. *Matseykiv T. I. Narodnye traditsii trudovogo vospitaniya podrastayushchego pokoleniya i ikh ispolzovanie v sovremennykh usloviyakh (na materialakh Ukrainy): avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Tatyana Ivanovna Matseykiv. – K., 1988. – 23 s.*

27. *Pesni sobrannye P. V. Kireevskim. Izdany Obshchestvom Lyubiteley Rossiyskoy Slovesnosti pri Imperatorskom Moskovskom Universitete / Pod red. deystvitelnykh chlenov Obshchestva akademika V. F. Millera i prof. M. N. Speranskogo. – Vypusk I. (Pesni obryadovye). – M.: Pechatnya A. I. Snegirevoy, 1911. – 355 s.*
28. *Romanov B. A. Lyudi i nrawy drevney Rusi. Istoriko-bytovye ocherki XI–XIII vv. / B. A. Romanov. – M.–L.: Nauka, 1966. – 375 s.*
29. *Skazaniya russkogo naroda, sobrannye I. P. Sakharovym: Sbornik / Vstup.statya, podgot. teksta V. Anikina. – M.: Khudozhestvennaya literatura, 1989. – 398 s. (Pechataetsya po izdaniyu izd. A. S. Suvorina, 1885.)*
30. *Snegirev I. M. Russkie prostonarodnye prazdniki i suevernye obryady: v 2 ch. / I. M. Snegirev. – Ch. I. – M.: Sovetskaya Rossiya, 1990. – 160 s.*
31. *Sumtsov N. F. Kulturnoe perezhivanie / N.F.Sumtsov. – K., 1890. – 403s.*
32. *Tereshchenko A. V. Byt russkogo naroda / A. V. Tereshchenko. – M.: Russkaya kniga, 1999 (Pereizdanie: t. I–IV. – M., 1847–1848).*
33. *Ukrainske vesillia v s. Pohrebyshche Vinnytskoi obl. 1900 – 1960 rr. v zapysakh N.A. Prysiazhniuk ta M.Riaboho // DAVO – F.R 5105. – Op.1. – Spr.46. – Ark. 2-3.*
34. *Chubynskyi P. P. Mudrist vikiv: (Ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubynskoho): u 2 kn. / P. P. Chubynskyi. – K.: Mystetstvo, 1995. – Kn. 2. – 224 s.*
35. *Shcherbak I. M. Dity v obriadakh ta viruvanniakh ukrainsiv XIX – pochatku XX st. (statevovikovyi aspekt tradytsiinoi kultury): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.05 / Inna Mykhailivna Shcherbak; NAN Ukrainy. – K., 2004. – 19 s.*